

Bulgaristan'ın Kaplıcalar Şehri Köstendil'in Türk Kültür ve Edebiyat Tarihindeki İzlerine Dair

On Bulgaria's Thermal Springs City Kyustendil's Traces of the History of Turkish Culture and Literature

Rıdvan CANIM*

Öz

Dünyanın en çokuluslu coğrafyalarından biri olan Balkanlarda Osmanlı Barışı (Pax Ottomana) adıyla bildiğimiz dönem; yeterince bilinmeyen bir kültürel birikimin meydana getirildiği evreye de işaret eder. Yaklaşık altı yüzyıllık evrede Balkanların birçok şehri Türk-İslam medeniyeti dairesinde imar ve ihya edilir. Ne var ki söz konusu uzun tarihî süreçte sanat, kültür, mimari vb. alanlarda Balkanlarda Türk-İslam medeniyeti ekseninde meydana getirilen bu insanlık mirasının; muhtelif saiklerle yağmalanması ve tahribatı ise oldukça kısa sürmüş ve günümüzde de devam eden bir sorun haline gelmiştir. Balkanların sosyolojik gerçekleri ve bölge siyaseti bu noktada eldeki malzemeye bilimsel objektiflik ve insanlık mirası penceresinden yaklaşmak isteyen akademik çevreleri de etkisiz kılmaktadır. Bu çalışmada Balkanlarda Türk-İslam kültürünün izlerini sürmede, özellikle şehir tarihleri özelinde hangi referansların esas alınabileceği ve değerlendirilebileceği; bir örnekleme üzerinde gösterilmeye çalışılmıştır. Balkanlarda -maksatla-karanlıkta bırakılmak istenen söz konusu evrenin zengin kültürel birikimi; sanat, tasavvuf, edebiyat vb. alanlarda ortaya konulan ince ve zarif medeniyet izlerinin ne denli zengin olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Bulgaristan, Köstendil, Türk ve İslam kültürü, şehir tarihçiliği.

Abstract

The period we know as Ottoman Peace (Pax Ottomana) in the Balkans, one of the world's most multinational geographies; It also points to the stage in which an insufficiently unknown cultural accumulation was formed. In the period of about six centuries, many cities of the Balkans were reconstructed and rehabilitated within the framework of Turkish-Islamic civilization. However, in the long historical process in question, art, culture, architecture, etc. The plundering and destruction of the heritage of humanity, which was created in the Balkans in the axis of Turkish-Islamic civilization, with various motives, took a very short time and unfortunately became an ongoing problem today. In this study, which references can be taken as a basis in tracing the traces of Turkish-Islamic culture in the Balkans, especially in terms of urban historiography; tried to be shown on a sample. The rich cultural accumulation of the universe in question, which is intended to be kept in the dark in the Balkans; art, mystical, literature, etc. It has been tried to reveal how rich the fine and elegant traces of civilization revealed in the areas.

Keywords: *Balkans, Bulgaria, Kyustendil, Turkish and Islamic culture, urban historiography.*

* Prof. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Edirne/TÜRKİYE, ridvancanim@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7364-2974

Giriş

Köstendil (Kyustendil, Kjustendil, Кюстендил), Batı Bulgaristan'da, oldukça geniş ve verimli Köstendil Ovası'nın güney kısmında, Osogovo Dağı'nın eteklerinde, Karasu/Struma Nehri'ne sağdan katılan Bařnitsa nehir kolunun iki yakasında yer alır. Şehrin güneyinde Osogovo Dağının kuzeydoğu uzantısı olan Hisarlık Tepesi bulunur. Antik çağlarda tarih sahnesine *Pautalya*, Ortaçađ'da *Velbjid* ya da *Velbuci* adıyla çıkan şehrin, bugünkü Köstendil ismini de Türkçe "*Kostadinil*" sözcüğünden aldığı söylenir. Köstendil, günümüzde Bulgaristan'ın başkenti Sofya'ya 86 km, Kuzey Makedonya sınırına 22 km. Sırbistan sınırına ise 30 km mesafededir.

Harita: Köstendil'in Bulgaristan Haritasındaki Konumu

Köstendil günümüzde  ne çıkan özelliği "kaplıcalar şehri" olması yanında, Bulgaristan'ın sebze ve meyve ihtiyacını karşılayan önemli şehirlerinden biri durumundadır. Bu itibarla meyve ve sebzenin fabrikalarda konserve olarak işlenmesine imk n veren bir sanayi ile küçük çaplı da olsa bir dokuma endüstrisinin de Köstendil'de gelişmiş olduğu söylenebilir.

Türkiye'den Köstendil'e karayolu ile gitmek için Edirne-Kapıkule-Hasköy-Filibe-Pazarcık-Sofya g zerg hi izlenerek Köstendil'e ulaşılabilir. Bu yol aynı zamanda Makedonya'ya giden yoldur. Köstendil, bu transit yol üzerinde bulunmaktadır. Edirne-Köstendil arası karayolu ile yaklaşık 410 km. olup, yolculuk 4 saat 30 dk. kadar sürebilmektedir.

1. Türk ve İslam Medeniyeti Tarihinde "Köstendil"

Tarih  kaynaklar Köstendil'in, VI. yüzyıldaki Avar işgali sırasında yıkılan eski bir Roma şehrinin, *Pautalia*'nın harabeleri üzerine inşa edildiğini ifade etmektedir. Önceleri Doğu Makedonya'nın kuzeyinde kurulan Bağımsız Sırp Prensliliđi'nin merkezi olan şehir, bir süre Türklere vergi vererek bağımsızlığını sürdürmüş,

Köstendil Beyi Konstantin Dragaş, Yıldırım Bâyezid'in 1394'te yaptığı sefere katılmış ve bu savaşta ölmüştür. (Tuğlacı, 1985, s. 366) Peremeci eserinde şehrin adından söz ederken bu isimden de şöyle bahseder: "Konstantin Dragaş, Türk tabiiyetine girdikten sonra Velbucî'yi bırakarak şimdiki Köstendil kasabasını yapmış ve rivayete göre Müslüman da olmuştu. Köstendil adı, "Konstantin ili" adından bozma olup aşağıda anlatacağımız gibi, bu kasabada hiç Hıristiyan kalmamış, tekmil ahalisi Müslüman olmuş, gelen, oraya yerleşen Türklerle karışmışlar, Türkleşmişlerdir. Konstantin'e Bulgarlar "Bey Konstantin" derlerdi. Onun üç kızı olup en büyüğünü Sultan Murad'a, diğer ikisini de Yıldırım Bâyezid ile Şehzade Yakup Çelebi'ye nikâhladığını Bulgar tarihlerinde belirtmektedirler." (Peremeci, 1942, s. 117-118).

Murad Hüdâvendigâr devrinde Lala Şahin Paşa tarafından bir Osmanlı şehri haline getirilen ve zamanla 14 kadılığa ayrılmış bulunan Köstendil, on iki ılıcası, câmileri ve çarşıları ile bir zamanlar Osmanlı'nın Rumeli'deki önemli medeniyet merkezlerinden biri haline gelir. Şehirde bulunan çok sayıdaki kaplıca nedeniyle de adı Osmanlı asırlarında *Ilıca-yı Köstendil*, ya da kısaca *Ilıca* olarak bilinmiştir. Rivayetlere göre 1463'te Fâtih Sultan Mehmed Bosna seferine giderken Filibe, Samakov, Köstendil üzerinden önce Üsküp ve daha ileride, kuzeye doğru Kosova yolunu takip eder. Bu sefer esnasında, bölgenin vergi tahsildarı olan Haraççı Kara Mehmed Bey adındaki zat, Köstendil'de kendi adına bir mescid ve bir medrese yaptırır. Ayrıca inşaatına başladığı geniş ve kubbeli bir câmiyi ise maddî imkânsızlıklar yüzünden tamamlayamayınca eseri Fâtih Sultan Mehmed'e atfeder. Söz konusu bu câmi zamanla halk arasında "*Fâtih Camii*" adıyla anılır hale gelmiştir. Kaynakların verdiği bilgilere göre ondan sonra Câmi'nin bakım masrafları kısmen Haraççı Mehmed'in yetersiz vakfından, kısmen de devlet hazinesinden karşılanmıştır. Fatih Câmi, halen şehir merkezindedir ancak bugün itibarıyla son derece bakımsız durumdadır. Fatih Câmi'nin bir hikâyesi daha vardır ki o da hayli ilginçtir. *Edirne Tarihi* yazarı Osman Nuri Peremeci ve Balkanlar'da Osmanlı vakıf eserleri ile ilgili çok önemli araştırmaların sahibi Dr. Ekrem Hakkı Ayverdi'ye göre Köstendil'de Fatih Câmi diye bir câmi yoktur. Her iki araştırmacı da halk arasında Fatih Câmi adıyla bilinen bu yapının h.937/m.1530-31 yılında, yani Kanûnî Sultan Süleyman döneminde inşa edildiğini ileri sürerler. Yine Balkanlar üzerinde yaptığı ayrıntılı çalışmaları ile tanınan Semavi Eyice, "Fatih Câmi" adıyla yazdığı ansiklopedi maddesinde I. Dünya Savaşı'nda şehirdeki eserleri inceleyen H. Minetti'nin ve muhtemelen Minetti'ye istinaden Machiel Kiel'in de eseri *Fatih Câmi* adıyla kaydetmiş olduğunu, ancak 1966 yılında yaptığı Köstendil ziyaretinde Ayverdi'nin hiç bahsetmediği kubbe kasnağındaki tuğladan yapılmış 937 (1530-31) tarihini kendisinin gördüğünü (Eyice, 1995, s. 242) ifade etmektedir. Bu bilgi, elbette eserin Kanuni dönemine ait olduğunu gösteren önemli bir tespittir.

Fotoğraf 1: Kaplıcalar Şehri Köstendil

Eldeki veriler göstermektedir ki şehirde yaptırdıkları vakıf eserleriyle Haraççı Kara Mehmed Bey, Köstendil'de bir câmî (imâret Câmii), bir zâviye ve bir imâret inşa ettiren Rumeli Beylerbeyi Halil Paşa, yine şehirde büyük bir çifte hamam yaptıran ve Köstendil'in su dağıtım sistemini kuran Süleyman Paşa, Köstendil'e Osmanlı şehir kimliğini kazandıran isimler olmuşlardır.

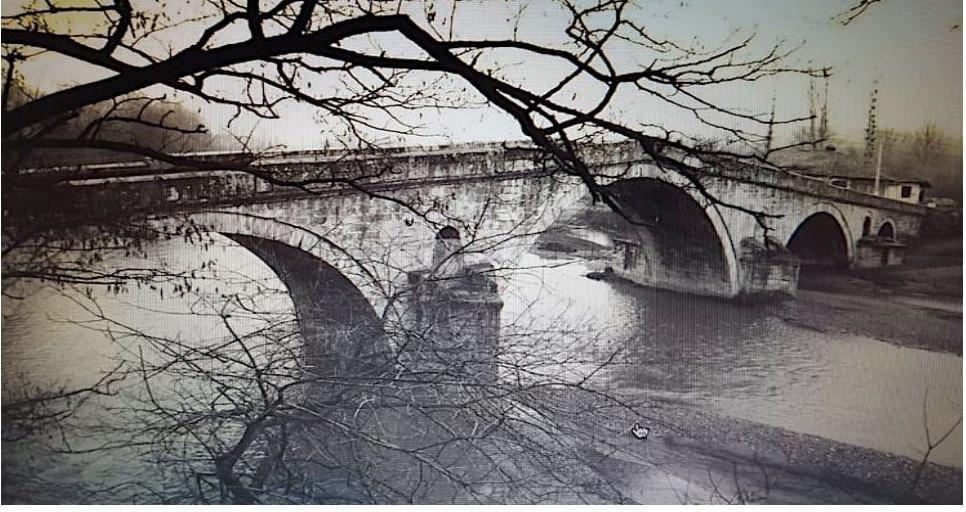
Köstendil, bugün Sırbistan sınırları içinde kalan Niş Eyaleti'ne bağlı bir sancak merkezi idi. Vergi gelirleri genel olarak Haremeyn-i Şerifeyn (*Mekke ve Medine*) Vakıfları'na dâhildi. Büyük bir sancak merkezi ve hem Sırbistan hem de Bulgaristan arasında olmasından dolayı, uzun Osmanlı asırlarında çevresindeki pek çok kaza ve nahiye merkezi, çeşitli idari değişiklik ve düzenlemelerle kendisine bağlanmış veya ayrılmıştı.

Rumeli'deki önemli maden ocaklarının (Kratova'da kurşun, Novabırda'da gümüş, Samakov'da demir madenleri) Köstendil Sancağı sınırları içinde olması sebebiyle, Köstendil ve çevresi büyük bir sanayi merkezi haline gelmişti. Köstendil halkı, tarım, hayvancılık, madencilik ve ticaretle uğraşırdu. Kısacası zengin bir sancaktı. Köstendil, eğitim bakımından da Rumeli'de önde gelen sancaklardan birisi idi. Medreselerinden yetişen meşhur âlimler, Osmanlı ülkesinin her tarafında saygın birer ilim adamı olarak itibar görürdü. Meşhur Celvetî şeyhi aslen Köstenceli Ali Alaadin Efendi bu isimlerden birisi olup, Köstendil medreselerinde yetişmişti. Kabri Üsküdar'dadır. Son dönemlerde açılan eğitim kurumlarından "Köstendil Rüştiyesi" de halkın gayret ve katkılarıyla 1859 yılında hizmete girer. (Ayhan, 2013, s. 284)

Fotoğraf 2: Fatih Camii Adıyla Bilinen Cami– Köstendil

Osmanlı'nın Rumeli'deki medeniyet merkezlerinden biri olarak zaman içinde Köstendil'de birbiri ardına inşa edilen Ahmed Ağa Câmii, Ahmed Bey Câmii, Sultan Murad Câmii (Fethiye Câmii), Alay Beyi Sinan Câmii, Bâyezid Câmii, Cizyedar Kara Mehmed Câmii ve Medresesi, Çukur Mescid, Gazi Süleyman Paşa Câmii, Hacı Didar Câmii, Kânûnî Câmii, Derviş Çelebi ve Kaya Bey Mescidi ve Mektebi, Halil Paşa Câmii, Hacı Ferhad Câmii, Hacı Mehmed Ağa Câmii, Şadırvan Câmii, İmâret Câmii, Turhan-zâde Câmii, Murad Bey Medresesi, Ahmed Efendi Zaviyesi, Halil Bey Zâviyesi, Müderris Şeyh Mustafa Tekkesi, Nalbur Ahmed Efendi Zaviyesi, Armağan Mahallesi'nde Nureddin Tekkesi, Ahmed Fakih Mahallesi'nde Seyyid Hasan Efendi Zâviyesi, İvaz Paşa Hanı, Şeyh Mustafa Bedreddin Tekkesi, Köstendil Müftüsü Şeyh Ali Efendi Tekkesi, Cuma Mahallesi'nde Ümmü Gülsüm Hatun Zaviyesi, Koca Murad Hanı, Gazi Süleyman Paşa Hamamı, Ayas Bey Kadınlar Kaplıcası, Alay Beyi Sinan Bey Camii haziresinde olduğu bildirilen Dede Sultan Türbesi, Ayas Bey Kaplıcası, Âmâ Dede Türbesi ve Rumeli şehirlerinin olmazsa olmazı olarak görülen şehrin Saat Kulesi, Köstendil'i kelimenin tam anlamıyla bir Osmanlı şehri haline getirmiştir. İyi güzel de bunca câmi, mescid ve zâviye, han, hamam şimdi nerede dersiniz? Bu kadar eser nasıl kaybolup gitmiş, akıl alacak gibi değil..! Bugün şehir merkezinde neredeyse harabe haline gelmiş iki cami gözümüze çarpıyor. Ayakta kalabilen bu iki cami de kapalı. Dr. Ekrem Hakkı Ayverdi, eserinde Dupniçe (*Stanke Dimitrov*) ile Köstendil arasında halkın *Kadın Köprüsü* adını verdiği ama kitabesinden bir ara Selanik Valiliği de yapan Amasyalı Vezir İshak Paşa tarafından 874 (m.1469) yılında yaptırıldığı açıkça görülen *İshak Paşa Köprüsü* adında bir eserden söz eder. (Ayverdi, 1982, s. 66)

Fotoğraf 3: Vezir İshak Paşa ya da Kadın Köprüsü

2. Evliya Çelebi'ye Göre "Köstendil"

Köstendil, özellikle XVI. yüzyıldan itibaren her bakımdan büyük bir gelişme gösterir. Bir ara Köstendil Sancak Beyliği de yapan Feridun Ahmed Bey tarafından 1575'li yıllarda aynı adla yaptırılan Cuma Câmii ve günümüze kadar ulaşmış Derviş Banya kaplıcaları bu asrın Köstendil şehir mirasına sunduğu katkılar arasındadır. "Osmanlı asırlarında İstanbul'dan Üsküp'e, dolayısıyla da Adriyatik kıyılarına gidebilmek için Köstendil'den geçilirdi.(...) Bugün bilim adamları Evliya Çelebi'nin imza attığı/imzasını koyduğu üç tarihî eser tespit etmiş bulunmaktadır: Bosna Hersek'teki Foça Alaca Câmii, -ki 1992- 95 savaşında Sırp tarafından yıkılmıştır-, Türkiye'de Akşehir İmâret Câmii ve Köstendil'de Ahmet Bey Câmii. Evliya Çelebi, Köstendil Ahmet Bey Camii'nin pencerelerinden birinin mermer çerçevesine sadece imzasını atmakla kalmamış, ziyaretinin tarihini de -1660/61 yılını- belirtmiş ve kendi ruhu için bir dua da kazımış olup, şiirsel bir ifadeyi de ölümsüzleştirmiştir: *Yüceler yücesine karşı olan görevim için!*" (Trinkova, 2011, s. 155). Evliya Çelebi 1661 senesinde Köstendil'e geldiğinde burada 1100 hane, üç medrese, altı mektep, beş tekke ile Sultan II. Murad'a ait üç han bulunduğunu belirtir.

Seyahatnamesinde verdiği bilgilerin farklılığına bakılırsa Çelebi'nin aslında Köstendil'e iki defa geldiği anlaşılmaktadır. *Köstendil Kalesi* ve *Eski Şehir Köstence* başlıkları altında, onun biraz efsane, biraz masal, biraz mitoloji içeren Köstendil izlenimlerini şöylece özetlemek mümkündür: "Burayı önce Hüdâvendigâr Gâzi fethetmiştir. Yörük dilince *kösten* ılıcaya derler. Buraya da ılıcasının çokluğundan *Köstendil* demişlerdir. Sonra düşman barışı bozup, yine buraları ele geçirmişse de Turhan Gazi ve Lala Şahinler bu şehir üzerine gelip yine fethetmişlerdir. Kalesini de yıkmışlardır. Buranın temelleri halen durur. Şehir, Süleyman Han kaydı üzere

Rumeli eyaletinde ayrı bir sancak beyi merkezidir. Beyinin padişah tarafından hâssı vardır. Çeribaşısı, Yüzbaşısı, Alay Beyisi vardır. Zeamet, tımar, cebelî ve beyinin askerleriyle birlikte üç bin askeri olur ve görev verilen sefere giderler. Silahlı Köstendil askeri meşhurdur ki samur taçlı, aslan ve kaplan postlu gösterişli askerlerdir. Hiçbir seferde Serm, Semendire, Köstendil askerleri düşmandan yüz çevirmemişlerdir. Allah'a şükür kendileriyle beraber üç kere savaşta bulundum. (...) Şehrin kible tarafı ormanlık bir sahradır. Kuzey ve Batı tarafı bir hayli uzak yerde Ağuşna Yaylası vardır ki oradan *Karasu* adında bir hayat suyu doğup sahradan akıp geçer. Köstendil ovası gayet verimlidir. Ama şehir o kadar güzel değildir. On bir mahallesi vardır. Turhanzade Mahallesi, Eski Mahalle ve Yanya Mahallesi meşhurlarıdır. Bin yüz adet kiremitli altı üstlü evleri vardır. Bunlardan Turhanzade Sarayı, Paşa Sarayı, İbrahim Paşa Mühürdarı Sarayı, Vilayet Hâkimi Şemsi Paşa'nın oğlu da kethüdasına büyük bir saray yaptırmakta idi. Câmilerinden Turhanzâde Câmii, çarşı içinde Eski (Sultan Murad) Câmii (ki o kadar mamur değildir, yol aşırı bir abdest alma havuzu vardır), Alaybeyi Câmii meşhurlarıdır. Üç adet medrese, altı adet sübyan mektebi, beş adet derviş tekkesi ve üç adet tüccar hanı vardır. Ama Eski Câmi önünde ve çarşı içindeki Koca Hân Hanı, gelen geçen için cennet gibi dinlenme yeridir. Diğerlerinin vakıf tarafından kiralarını alırlar. İki yüz adet dükkânı vardır ki her esnaftan bulunur. Hamamı yoktur, zira ahalsi muhtaç değildir.

Bu Köstendil'de iki yerde kâgir yapı, sağlam, yüksek kubbeli, havuz ve kurnalı, avlulu ılıca vardır. Buralarda ılıcaya *kösten* derler. Bey kösteni mükellef olup, her birinde camekân ve yıkanma odalarında kurnalar vardır. Temiz kese, havlu ve peştamallar ile tellaklar hizmet ederler. Bunların her birinde ayrı bir hastalığa şifa vardır. Hepsinde kükürt kokusu olup, her yıkananın parmağındaki gümüş yüzük siyah veya sarı olur. Suların sıcaklığı o derecedir ki soğuk su karıştırılmadan yıkanmak mümkün değildir. Hatta nicesinde kelle ve paça ütülenip yumurta pişirilir. Bu on iki adet kâgir yapı ılıcalardan başka mahalleler arasında küçükleri de vardır. Hatta câmi musluklarından bile ılık su akar. Bu şehir halkının hiç hamam masrafı olmayıp uyuz ve frengi hastalıklarından haberleri yoktur. Her çeşit meyvesi beğenilir. Ama Köstendil "bel elması", Malatya elması kadar güzeldir. Her biri kaz yumurtası kadar olur ve tepsilere koyup padişaha, âyân ve büyüklere gönderilir. Bu meyve kışlarca kalsa, tadına ve yemesine hiç zarar gelmez. Bu şehrin doğu tarafında ormanlık yüksek bir dağ vardır ki, altın ve gümüş madenleri meşhurdur.

Fotoğraf 4: Ahmed Bey Camii - Köstendil

Lâkin geliri giderine yetiştirmez. Alay Beyi Câmii haziresinde Şeyh İmdad, tek ziyaret yeridir.”(Çelebi, 1978, s.1823-1824) Çelebi'nin Köstendil ile ilgili izlenimleri bu kadar değildir. Muhtemelen Çelebi'nin bir başka Köstendil ziyaretinde şehre dair gözlemleri de şöyledir: “Bulgar zamanında ismi *Ispavod* yani “Allah'ın suyu” idi. Bu şehirde de kudret ılıcası olduğundan *Ispavod* derlerdi. Sırp tâyifesi de bu şehre kendi lisanlarınca İlica derler. Bu şehir Bulgar, Sırp ve Voynuk kavmine pek mukaddestir. Zira burada bir başpapaz vardı. Papa gibi üç yüz sene ceset çürütüp herkesi Hazreti Yahya dininden çevirirdi. Hatta sonraları Hz. İsa halifelerinden ve havarilerden Şemun adlı havari, bu papazla buluşup, papaz dahi bu havarinin ayağına yüz sürüp, çok mal sarf ederek büyük bir kilise yaptırıp Meryem Ana'ya hibe etti. Sonunda o kilise dahi Hz. Peygamber'in doğduğu gece yıkıldı. Hâlâ kalıntıları Rila dağı eteğinde görülür. Sözü'n kısası bu papaz ölüp sonra Bulgarların devletleri yıkılıp bu şehir nice devletten devlete geçerek sonunda Gâzi Murad Hüdâvendigâr asrında despot Kral oğlu Yenvan can korkusundan bu şehre sağlam bir sur yaptırıp kapandı. Hüdâvendigâr, bu kalenin yapıldığını işiterek yolumuz üzerine engel olmaması için kalabalık askerle Gazi Balaban Paşa'yı kumandan tayin edip kaleyi kuşattırdı. Aman zaman vermeyerek yedi günde Muhammed kılıcı ile fethettiler. 773 senesinde kalesini de yıktılar ki hâlâ kale duvarının kalıntıları durmaktadır. O asırdan beri “Köstence” adı ile anılan bir güzel kasabadır. Rila Dağı uzantısı derelerinde bağlı, bahçeli mamur bir kasaba olup Rumeli toprağında hastır. İdarecisi subaşdır. Müftü, nakip ve ayanı yoktur. Hepsini yedi adet mahallesi olup, yedi yüz kadar kiremitli yapılmış evleri vardır. Çünkü dere içi olduğundan ve havasının iyi olmaması nedeniyle mamur değildir. Dokuz mihraptır. Çarşı içinde kiremitle örtülü mamur bir câmii vardır. Binası kârgir yapı ve yüksektir.

Kadınlarının hepsi beyaz aba giyerler. Halkının çoğu aba dokumacılığı ile geçinirler. Bir kısmı da demircilikle uğraşır. Çünkü dere ve tepelerinde demir madenleri çarkları vardır. Çekiçlerini su çarkları vurur. İnşallah yeri gelince anlatılır. Halkı çoğunlukla Bulgarca, Sırpça ve Voynukça konuşurlar. Çünkü Bulgar lisânı bu şehirde doğmuştur. O lisanı icad eden Ladika adlı Papaz, bu şehirde gömülü olduğundan bütün halkı Bulgarca bilirler.” (Çelebi, 1976, s.1008-1009) Görüldüğü gibi Evliya Çelebi şehrin adını “Köstence” olarak kaydeder. Bunun bir “kalem sürçmesi” olmadığını hemen ardından yaptığı şu önemli açıklamadan anlıyoruz: “Rum diyârında bu isimde iki kasaba vardır. Biri Karadeniz sahilinde Baba Dağı yakınında Köstence Benderi’dir. Buna “Samakov Köstencesi” ya da “Banya Köstencesi” derler. Samakov kasabası bu Köstence’nin batısında yayla aşırı bir konak yerdir. Ama yolu gayet tehlikeli ve korkunçtur.” (Çelebi, 1976, s.1009) 1660 tarihli resmî Osmanlı medrese kayıtları, Köstendil’de biri Haraççı Mehmed Bey, diğeri Subaşı Murad Bey’e ait olmak üzere iki medreseden söz ederler. Osmanlıların son dönemlerinde kasabadaki medrese sayısı altıdan daha fazla olmalıdır.

3. Türk Kültür ve Edebiyatına Katkılarıyla “Köstendil”

Köstendil, özellikle Osmanlıların başarısızlıkla neticelenen II. Viyana Kuşatmasının ardından maruz kaldığı saldırılar ve 17. asrın sonlarında Sırpların şehri işgalleri sonucunda büyük ölçüde tahrip olur. 1873’de Köstendil’in Rumeli Demiryolu Hattı’na bağlanması da sonucu pek değiştirmeyecektir. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşları sırasında ve sonrasında Türk ve Müslüman halkın önemli bir kısmı artık bir daha dönmek üzere buralardan göç etmek zorunda kalır. Doğal olarak Bulgar nüfusunun artması ile Köstendil de yavaş yavaş bir Osmanlı şehri olmaktan uzaklaşmaya başlar.

Köstendil’in Türk kültür tarihindeki yerine odaklanıldığında şu temel verilere ulaşılmaktadır: 18.yüzyıl sonlarında Osmanlı’nın bu topraklarda yetiştirdiği ünlü müderrislerden Köstendil’de doğmuş, Anadolu Kazaskerliğine kadar yükselmiş Müderris Tahir Mehmed Efendi (ö. 1812) bu toprakların evlâdıdır. Köstendil’in Türk edebiyatına kazandırdığı isimler arasında klâsik şairlerimizden Hâletî ve Fehmî dikkati çeken isimlerdir. Şuara tezkiresi yazarlarından Âşık Çelebi, Hasan Çelebi, Riyâzî ve Beyânî, Hâletî’nin Köstendil’de doğduğunu yazarlar. Hâletî, Latîfî ve Ahdî’ye göre Ilıca’da; Kühû’lahbâr müellifi Gelibolulu Mustafa Âlî’ye göre ise Filibe’de doğmuştur. Dikkatle bakıldığında Köstendil ve Filibe’nin de aslında birbirine çok yakın yerleşim merkezleri olduğu görülecektir. Asıl adı Abdullah olup Sanavber Kadî’nin oğlu olan Hâletî, Kâdirî Efendi’den mülâzım olmuş, kadılık mesleğine girmiş ve Kâdirî Efendi’nin yardımıyla Gelibolu, Filibe, Üsküp ve Selânik’te kadılık görevlerinde bulunmuştur. Büyük şairlerden Hayâlî Bey’in onun için; “Eğer şiirle biraz uğraşsa benim gibi nice şairi mat ederdî” dediği rivayet olunur. Şairin vefatı 974/m.1566 yılındadır.(Komisyon, 1988, s. 173) Yine eski

şairlerimizden Fehmî de Köstendilli idi. Fehmî'nin asıl adı Derviş olup *Sakkâ-zâde* sanyla tanınmıştı. Köstendil'de doğmuş, Ayasofya Medresesi'nde müderris iken 1078/m.1667'de ölmüştür (Komisyon, 1988, s. 135). Aynı tarihte ölen bir başka Köstendilli Divan şairi, müderrislik görevlerinde bulunan Fasîhî'dir (ö. 1667).

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Köstendil, özellikle Halvetî ve Nakşibendî tarikatlarının hâkim olduğu aktif bir tasavvufî hayata sahip bulunuyordu. Bu dönemde Osmanlı Balkanlarının en önemli ve üretken isimlerinden, kasabada yaşayan ve faaliyet gösteren biri olarak Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi, şehrin yetiştirdiği unutulmaz şahsiyetler arasındadır.(Kiel, 2002, s. 277) 1750 yılında Köstendil'de doğan Süleyman Şeyhî Efendi, *Mollazâdeler* olarak bilinen bir aileye mensuptu. Şiirlerinde “*Şeyhî*” mahlâsını kullanmıştır. Küçük yaşta babasını kaybettiği için ağabeyi Çelebi İbrahim'in himayesinde büyümüş, ilk ve orta tahsilini memleketinde tamamlamıştı. Süleyman Şeyhî'nin tarikat ilişkisi ağabeyi Çelebi İbrahim'in tarikata girmesiyle başlar. Çelebi İbrahim'in Nakşibendî şeyhi Şâmizâde Mustafa Efendi'ye intisap etmesiyle Süleyman Efendi de ona bağlanır. 1779 yılında 30 yaşında iken şeyhi tarafından kendisine “hilâfet” verilir. Aynı yılın baharında da Şâmizâde vefat eder. Nakşibendiyye'nin *Müceddidiyye* kolundan olduğu anlaşılan Şeyhî Süleyman Efendi, gerek kalemi gerek kelâmı ile Bulgaristan coğrafyasındaki Müslüman Türklere büyük hizmetlerde bulunmuştur. Yetiştirdiği pek çok halîfesi de yine bu yörelerde görev almıştır.

Süleyman Şeyhî, hayatının tamamına yakını Köstendil'de geçirmiş olmakla beraber, eserlerinde onun Üsküp, Yanya, İştîp, Edirne, Ohri, Selânîk, Nevrokop, Samakov, Sofya ve Yenice gibi şehirlere seyahat ettiği ve muhtemelen buralarda da irşad görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu güzel insan 1819 yılında Köstendil'de vefat etmiştir. (Yılmaz, 2002, s.331)

XX. yüzyılın ilk yarısında Köstendil, artık bir Bulgar şehri olarak yeniden canlanmaya ve büyümeğe başlar. II. Dünya Savaşı'na kadar şehirdeki Osmanlı mirası tarihî camilerle diğer tarihî ve kültürel miras varlıklarını sürdürmekle beraber, içinde mektep ve medreselerin, han, hamam ve çeşmelerin, tekkelerin, türbelerin ve mezarlıkların bulunduğu bu ihtişamlı Osmanlı şehrinin Müslüman Türk silüeti, birçok Bulgaristan şehrinde olduğu gibi özellikle komünizm döneminde sistemli bir şekilde ortadan kaldırılmıştır. Yerel arkeoloji müzesine dönüştürülen Feridun Ahmed Bey Camii, bugün hâlâ o kimlik bunalımını yaşayan tarihî eserlerden sadece birisidir.

Sonuç

Dünya tarihinin en büyük devletlerinden biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun öncelikle bir Balkan devleti olduğu, tarihçilerin üzerinde hemfikir oldukları bir husustur. Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyetinin bölgede Türk ve İslam kültürünü yansıtan maddi-manevi birikimin yegâne kaynağı olduğu tarihî belgelerle ortadadır.

“Köstendil” kelimesi üzerinde yapılan etimolojik tespitler de göstermektedir ki şehrin tarihine yansıyan derin Türk kültür tesiri kendisini öncelikle şehrin isminde hissettirmektedir. Aynı zamanda Köstendil’in Türk edebiyatına kazandırdığı isimler arasında klâsik şairlerimizden Hâletî ve Fehmî dikkati çeken isimlerdir. Köstendil, özellikle Halvetî ve Nakşibendî tarikatlarının hâkim olduğu aktif bir tasavvufî hayata sahip olmuştur. Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi, şehrin yetiştirdiği unutulmaz şahsiyetler arasında öne çıkar. Şeyhî Süleyman Efendi, gerek kalemî gerek kelâmî ile Bulgaristan coğrafyasındaki Müslüman Türklere büyük hizmetlerde bulunmuştur. Yetiştirdiği pek çok halîfesi de yine bu yörelerde görev almıştır. Görkemli Osmanlı şehirlerinin Müslüman Türk silüetleri, birçok Balkan ülkesi şehrinde olduğu gibi Bulgaristan’ın birçok şehrinde de özellikle komünizm döneminden itibaren sistemli bir şekilde ortadan kaldırılmıştır.

Ne var ki elimizdeki şüara tezkirelerinde, Ekrem Hakkı Ayverdi veya Semavi Eyice gibi bölgeyi saha çalışması ile etüt etmiş araştırmacıların çalışmalarında, D. Trinkova veya Machiel Kiel gibi yabancı araştırmacıların kendi bakış açılarıyla hazırladıkları çalışmalarda söz konusu zengin dönemin ve müktesebatının, bugüne ulaşabilen mevcuda göre büyük oranda kayıt altına alınmış olduğu görülmektedir. Balkan tarihindeki bu zengin dönemin izlerinin sürülmesi ve tespiti bu alanda gelecekte yapılacak yeni çalışmalara katkı sunacağı gibi bugünün insanına ve entelijansiyasına da Balkan tarihini bir bütün olarak ele almanın önemini ve bölgedeki Türk-İslam tesirinin inşa ve ihya merkezli olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Kaynakça

Akalın, D. (2015). XIX. Yüzyılda Osmanlı İdaresi Altında Balkanlar ve Köstendil. *Yeni Türkiye*, (Balkanlar Özel Sayı – II, 67), 1674-1694.

Ayhan, A. (2013). *Rumeli ve Akdeniz Adalarında Türk Varlığı* (1. baskı). İstanbul: UKID ve TİKA.

Ayverdi, E. H. (1982). *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri IV. Bulgaristan-Yunanistan-Arnavutluk*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

Eyice, S. (1995). Fâtiş Camii. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 12, 242-243). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Kiel, M. (2002). Köstendil. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 26, 277-279). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Peremeci, O. N. (1942). *Tuna Boyu Tarihi*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.

Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü. (1988). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Trinkova, D., Georgiev, A., Matanov, Hr. (2011). *Pitevoditel za Osmanska Bilgariya.* Sofya: Vagabond Media. / Трънкова Д, Георгиев А, Матанов, Хр. (2011). *Пътеводител за Османска България.* София: Vagabond Media.

Tuğlacı, P. (1985). *Osmanlı Şehirleri.* İstanbul: Milliyet.

Yılmaz, H. K. (2000). Bulgaristan'da Yetişen Müellif Mutasavvıflar. Sofya: *Balkanlarda İslam Medeniyeti Milletler Arası Sempozyumu Tebliğleri.* 21-23 Nisan 2002. İstanbul: IRCICA, 331-333.

Zıllıoğlu, M. (1976). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi.* 3-4. Cilt. (Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik, Ed.ler). İstanbul: Üçdal Neşriyat.